

УДК 94(477.8):262.4«39/46»

Наталія КОНЦУР-КАРАБІНОВИЧ*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Кафедра історії та політології***ЛЬВІВСЬКИЙ СОБОР 1946 р. В АНТИУНІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ
РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ**

Стрімке відродження в 90-х роках ХХ століття Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) обумовило зміну не тільки суспільних, але й духовних доміант і, відповідно, підвищення інтересу до складної історії Церкви в радянські часи. У цьому контексті необхідним є зняття усіх фальсифікованих радянською ідеологічною системою звинувачень на адресу УГКЦ, яка працювала на збереження національної ментальності, духовних і культурних традицій мільйонів українців.

Ліквідація УГКЦ на західноукраїнських землях у повоєнний, після Другої світової війни, період стала темою багатьох наукових досліджень, в яких з різних позицій висвітлювалися причини, перебіг, масштаби, результати та багато інших питань, пов'язаних з даною акцією. Подія здобула значний резонанс в Україні та за її межами, а її наслідки, незважаючи на хронологічну віддаленість, донині позначаються на житті українського суспільства.

Ключові слова: *антиунійна політика, греко-католики, Львівський собор, органи НКВС-НКДБ, репресії, Українська Греко-Католицька Церква.*

Весна 1944 року стала початком повернення на західноукраїнські землі радянських військ, що перейшли у загальний наступ, звільнивши Правобережну Україну та наблизившись до західноукраїнських земель.

З відновленням радянської влади сталінський режим знову розгорнув широкомасштабний процес їх радянзації, неухильного і послідовного викорінення всіх громадських інституцій, що не вписувалися у жорстоку схему тоталітарної держави та виявляли опір її утвердженню.

За загальними оцінками вітчизняних дослідників, влітку 1944 року Греко-Католицька Церква була ослаблена значними втратами, які перенесла впродовж війни. Незважаючи на звернення до духовенства митрополита А. Шептицького та владики Г. Хомишина залишатися на своїх місцях, понад 300 її священників покинуло свої парафії. Крім того, за роки війни значно зменшилась і кількість віруючих унаслідок мобілізацій до Червоної армії в 1939 - 1941 рр., до УПА, до дивізії «Галичина», через вивезення на каторжні роботи до Німеччини, масові розстріли мирного населення фашистами та добровільну еміграцію багатьох цивільних мешканців у 1943 - 1944 рр.¹

¹ Андрухів І. О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944 - 1990 рр. Історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів. - Івано-Франківськ, 2004. - С. 121-122.

Незважаючи на це, УГКЦ зберегла свою структуру, моральний авторитет, залишаючись однією з потужних національних сил, що мала значний вплив на місцеве українське населення, в тому числі і на діяльність структур ОУН та УПА.

На рівні НКДБ УРСР у грудні 1945 року було прийнято рішення про підготовку загального церковного собору УГКЦ (Загальногалицького собору) як «єдиної канонічної форми організаційного закріплення ліквідації греко-католицької церкви і возз'єднання її з православною церквою». Скликання такого «собору буде найбільш чуттєвим ударом по Ватикану, ... виб'є підґрунтя у бандитсько-терористичного підпілля ОУН та інших націоналістичних формувань і створить передумови для використання уніатських священників в сфері православ'я для релігійно-патріотичної роботи в західних областях України»¹.

У процесі опрацювання цієї проблеми було визначено хронологічні межі здійснення цього заходу - перша декада березня 1946 року, приурочена до так званого «тижня православ'я». Таким чином, проведення собору священників УГКЦ з боку влади переслідувало мету узаконити за церковно-канонічним правом фактичний стан розгрому церкви, що здійснювався на той час активними методами владних і репресивних органів.

Структури НКДБ сформували розгалужену вивідувальну мережу для систематичного таємного збору інформації стосовно УГКЦ. З метою запобігання будь-яких непрогнозованих дій з боку греко-католицького духовенства серед священників було проведено численні арешти. За період відновлення радянської влади (з літа 1944 р. до квітня 1946 р.) «по уніатській лінії» було заарештовано 287 осіб, серед них 1 митрополит, 4 єпископи, 182 священники, 11 настоятелів монастирів, 6 дяконів, 23 ченці, 9 слухачів богословської духовної академії, чимало віруючих, у тій чи іншій формі пов'язаних з діяльністю націоналістичного підпілля або загонами УПА. Під юрисдикцію Ініціативної групи Г. Костельника адміністративними методами було переведено 1805 парафій на чолі з їх пастирями. Письмове зобов'язання про це часто вдавалося добути шляхом «індивідуальної обробки», а також в ході проведення нарад духовенства².

Таким чином, з організаційної точки зору радянських органів були створені відповідні передумови для проведення собору, на якому мали бути прийняті заздалегідь очікувані рішення. Щоб позбавити когось із священників бодай думки про можливість уникнення прямої чи опосередкованої участі у планованому дійстві, влада в черговий раз пішла на демонстративне залякування. У газетах західних областей України 1 березня 1946 р. було надруковане повідомлення Прокурора УРСР Р. Руденка про висунуті заарештованим у 1945 році ієрархам Церкви звинувачення. У повідомленні вказувалося: «За активну зрадницьку і пособницьку діяльність на користь

¹ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки - К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. - Т. 2. - С. 439-440.

² Там само. - С. 518.

німецьких окупантів слідчими органами арештовані Сліпий Й. А., митрополит Греко-католицької (уніатської) Церкви, Чарнецький М. А., Будка М. М., Хомишин Г. Л., Лятишевський І. Ю., єпископи уніатської церкви. При арешті у названих осіб знайдені документи, які викривають їх у злочинних зв'язках з німецько-фашистськими окупантами, зокрема з гестапо та іншими каральними та розвідувальними органами»¹. Арештованих звинувачували в активному співробітництві з німецькими властями, сприянні у «збройній боротьбі німецьких загарбників проти Червоної армії», «в їх участі у формуванні дивізії СС «Галичина» для боротьби з партизанським рухом і Червоною армією». Такі звинувачення підпадали під кваліфікацію статей 54-I та 54-II Кримінального кодексу УРСР - «зрада батьківщині, тобто дії, вчинені громадянами СРСР на шкоду військовій силі СРСР, його державної незалежності, а саме: шпигунство, видача військової чи державної таємниці, перехід на бік ворога, втеча чи переліт за кордон», за які передбачалася найвища міра покарання - розстріл із конфіскацією майна, а за пом'якшувальних обставин - 10 років позбавлення волі теж із конфіскацією майна.

Для підвищення рівня представництва ініціаторів проведення собору з числа духовенства було вирішено висвятити кількох з них у сан єпископів. Уповноважені рад у справах релігій та РПЦ при уряді УРСР П. Ходченко і П. Вільховий у листах до Москви патріарху Алексію та екзархові України Іоанну пропонували висунути і негайно висвятити із числа священиків-уніатів хоча би двох єпископів. Серед найімовірніших кандидатур було названо найбільш прийнятними претендентами членів Ініціативної групи М. Мельника та А. Пельвецького, які зарекомендували себе надійними провідниками політики радянської влади і яких підтримував Г. Костельник².

На виконання цієї вимоги за поданням Ініціативної групи було підбрано до складу делегації десять, за характеристикою секретаря Ініціативної групи С. Хруцького, «найвидатніших та найавторитетніших» греко-католицьких священиків, а саме: Є. Юрик, Й. Маринович, Т. Марко, І. Крук, В. Дрелих, М. Крутяк, К. Добрянський, Р. Дорик, Ю. Ванчицький, М. Павлосюк. Разом з Г. Костельником, А. Пельвецьким і М. Мельником вони відбули до Києва. 22 лютого вони взяли участь в урочистій Літургії, яку відправив митрополит Київський і Галицький, екзарх України Іоанн з нагоди так званого «першого возз'єднання», коли всі члени галицької делегації перейшли в православну віру. Після Літургії відбувся постриг у монаший чин А. Пельвецького і М. Мельника. Того ж дня, під час вечірнього Богослужіння у Володимирському соборі, за участю вищих ієрархів Українського екзерхату РПЦ відбувся акт наречення кандидатів в єпископи, а 24-25 лютого проведено хіротонію (висвячення) А. Пельвецького та М. Мельника. Першого було призначено єпископом Станіславсько-Коломийської, а

¹ Гайковський М. І. Хресною дорогою / М. І. Гайковський. - Львів: Місіонер, 2006. - С. 330.

² ЦДАГОУ. Ф.1. оп.23: Спр.1638. - Арк.130-135.

другого - Самбірсько-Дрогобицької єпархії РПЦ. Патріарший екзарх не оминув своєю увагою і Г. Костельника, якому за «велику подвижницьку роботу» було надано найвищий серед одруженого духівництва сан - митрофорного протоієрея та нагороджено нагрудним золотим хрестом із прикрасами¹.

Ось як описував деталі процесу підготовки та забезпечення побутових умов делегатів безпосередній учасник собору Ю. Герич: «Делегатів назначував райком партії, звичайно, після відповідної препарації. Кожний делегат одержав квиток на проїзд залізницею до Львова й назад у «м'яких вагонах». Місця були резервовані й дбайливо бережені. На місці, у Львові, відпущено делегатам на увесь час тривання «собору» готель «Брістоль». Вхід до готелю було замкнено для всіх, що не мали ніякого діла з працями «собору». Для делегатів оголошено точні вказівки щодо їхньої поведінки, заборонено приймати відвідини. Рідня якогось священника-делегата могла його вправді відвідати, але розмова відбувалась в приявності свідка й тривала лише декілька минут. Заборонено було теж отцям-делегатам виходить куди-небудь з готелю, їхній маршрут був визначений заздалегідь: з готелю «Брістоль» до катедри св. Юра й назад. Ці всі обмеження і «засоби безпеки» - тлумачилися делегатам, - були на те, щоб охоронити їх від «ворожої пропаганди й можливого нападу на їхні імунні особи». Удержання в готелі, вибагливі обіди і напитки (вина, лікери і т.п.,) - все те було безплатне. Кошти поносила держава»².

За даними мандатної комісії собору, для участі в ньому було запрошено 225 делегатів-священиків - членів Ініціативної групи і 22 делегати від мирян з трьох греко-католицьких єпархій (Львівської, Самбірсько-Дрогобицької і Станіславської), прибуло на собор 216 священників і 19 мирян. Запрошені священники, які не приєдналися до Ініціативної групи, брати участь у соборі відмовилися. Варто зауважити, що за даними згадуваного Ю. Герича, кількість учасників була набагато меншою, ніж її представила мандатна комісія і А. Пельвецький, і не перевищувала 140 осіб⁴. Гостьову делегацію від Московського патріархату очолював екзарх України митрополит Київський і Галицький Іоанн.

Вранці 8 березня 1946 р. Львівський собор розпочав свою роботу. Процедуру цього дійства у піднесено-схвальному тоні передано у тогочасному виданні «Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. у Львові», виданому одразу ж по завершенню його роботи. У ньому, зокрема, було зазначено: «О год. 10.30 починається молебн «О призованні Св. Духа». Його правлять всі три основники Ініціативної групи. Співають священники,

¹ Гайковський М. І. Хресною дорогою / М. І. Гайковський. - Львів: Місіонер, 2006. - С. 326.

² Герич Ю. Як відбувався «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. / Ю. Герич // Календар «Світла». - Торонто; Нью-Йорк, 1995. - С. 89-90.

³ Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946 - 1981. - К., 1984. - С. 39.

⁴ Герич Ю. Як відбувався «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. / Ю. Герич // Календар «Світла». - Торонто; Нью-Йорк, 1995. - С. 88.

делегати Собору. Співають гарно, з піднесенням. Недаром, бо ми - співуча нація. Ніколи ще не було в храмі св. Юра стільки священників зі всіх трьох єпархій: Львівської, Станіславської і Перемишльської, 216 делегатів і 19 світських членів Собору. Кінчився молебен. До президіального столу підходять о. д-р Костельник, о. Антоній Пельвецький (учасники Собору ще не знають, що перед ними Преосвященний єпископ Антоній) і о. д-р Мельник (Дрогобицький владика). Місця секретарів займають оо. Павлосюк Микита і Ванчицький Юрій. Так ухвалено на предсоборному засіданні в дні 6.ІІІ. 1946 р. І пощо, навіщо потрібна тут формальна процедура вибору президії? Може, на світських зборах цього уникнути не можна. О. д-р Костельник в очах всіх делегатів не тільки Адміністратор Церкви, але більше, - всіма признаний вождь всього великого церковного руху. І спокійно, з найбільшою простотою і скромністю, о. д-р Костельник займає місце предсідника і, стоячи, вітає оо. делегатів, членів і гостей Собору, оголошує порядок нарад Собору»¹.

Першим з доповіддю про діяльність Ініціативної групи виступив єпископ вже Російської Православної Церкви А. Пельвецький. У своїй доповіді він окреслив мету роботи собору: «Нинішній Собор є Собором Греко-Католицької Церкви, скликаним Ініціативною групою для того, щоб у нових умовах нашого державного життя, коли український народ возз'єднався, переглянути постанову Берестейського Собору 1596 року і вирішити питання нашого возз'єднання з Руською Православною Церквою». Серед формальних причини скликання собору було названо: «а) винятковий стан, щоб Церква існувала без єпископів, взагалі не може довго тривати; б) вже тепер по деяких парафіях забракло святого мира; в) неможливо нам організувати богословський інститут, а також висвячувати нових священників, бо православні ще не признають нас за своїх, а католики вже не признають нас за своїх. До нормалізації церковного життя може нам відчинити двері тільки Собор, який ствердить наше повернення до Православної Церкви» .

Після А. Пельвецького з доповіддю «Про мотиви возз'єднання Греко-католицької церкви з Руською православною церквою» виступив Г. Костельник. Основну доповідь собору Г. Костельник розпочав з екскурсу в історію унії, намагався переконати присутніх, що Рим систематично і послідовно використовував Берестейську унію для поглинення православ'я. «Відколи папи стали світськими королями у своїй папській державі і навіть надцарями, відтоді папи реалізували свою ідею, щоб увесь християнський світ перетворити в «*imperium romanum papale*» (в папську римську імперію). Тоді вони де тільки могли, там нищили Грецьку Церкву. Їх тактика була завжди однакова: де папи не могли знищити Грецької Церкви задля політичних умов, там вони пропагували чи насаджували унію. Коли ж осягнули всю владу над уніатами, то цілком нищили грецький тип Церкви, а

¹ Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. - Львів: Видання Президії Собору, 1946. - С. 35.

² Гайковський М. І. Хресною дорогою / М. І. Гайковський. - Львів: Місіонер, 2006. - С. 342.

насаджували своє латинство»¹. Отже, одним з перших мотивів розриву з Ватиканом Г. Костельник вважав те, що унія не виправдала надії українців: «Унія внесла кривавий роздор в нашому суспільстві, стала засобом знищення його. Підірвалися усі історичні основи унії! Хто ще й нині хотів би унії триматися, той тіні хапається! Дякувати Богові, ми вільні і хочемо одним серцем і одною душею прославляти Бога і Христа Господа з найближчими братами: з православними українцями, росіянами, білорусами і з усіма православними народами. Адже Православ'я є історичною вірою слов'ян, а слов'яни - спадкоємці християнської віри й культури греків. Хочемо, щоб наше релігійне серце було не в Римі, який нам нічого не дав, який навіть для нас, уніатів, був мачухою, а щоб воно було в Києві, який є матір'ю всієї Русі, а також у Москві, яка є столицею і оборонною силою всієї Русі і всіх слов'ян. Сама доля, саме Боже Провидіння ставить нас на великий шлях. Невже ж маємо противитися цьому великому нашому покликанню? Я ще за часів польського впливу передбачав і писав про те, що перше християнське тисячоліття було грецьке, друге романсько-германське, а третє повинно бути слов'янське. Тепер це вже здійснюється, і ми повинні йти назустріч цій нашій великій долі».

У заключній частині доповіді Г. Костельник закликав учасників собору: «Перед нами стоїть велика справа, і ви, всечесні отці, подолайте всі труднощі, відкрийте очі незрячим, підбадьоруйте малодушних, віддайте всі свої сили для повернення нашого галицького народу до віри своїх предків, до чистої християнської віри, до Святого Православ'я! Я пропоную, щоб наш Собор ліквідував постанови Брестського Собору 1596 року, зрікся Рима та унії з Римом, вернувся до Святої Православної Церкви. Пропоную просити Його Святість Алексія, Патріарха Московського і всієї Русі прийняти нас до Всеруської Православної Церкви. На закінчення хочу сказати, що наш Собор висловлює свою вдячність Урядові Радянського Союзу за наше визволення та об'єднання всіх українських земель. Цьому щасливому повороту в Божому Провидінні ми і вдячні, за те, що можемо стати на великий шлях возз'єднання з Церквою нашого народу»².

В основу доповіді Г. Костельника лягли вже відомі положення, викладені у відомих листах до РНК і священників в травні 1945 р. Після його виступу розпочалася «дискусія», в якій брали участь наперед визначені співдоповідачі з відредагованими текстами. Виступи у ході дискусії священників І. Лоточинського, Й. Мариновича, Й. Ванчицького, І. Іваньо, Г. Закаляка, Й. Гривнака та інших, за виключенням В. Лесюка, а також мирян С. Щурка, П. Дурбака не порушували плану. Всі вони були на підтримку пропозицій оповідачів А. Пельвецького і Г. Костельника.

А коли священник Василь Лесюк запропонував уважати собор тільки першим етапом, а ухвалення остаточного рішення про возз'єднання

¹ Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946 - 1981. - К., 1984. - С. 65.

² Там само. - С. 75.

перенести на пізніший час, то Г. Костельник обговорення на цьому припинив, заявивши: «На Соборі оо. делегати не видвинули ні одного аргументу проти нашого возз'єднання з Православною Церквою. У своїй же пропагандивно-підготовчій діяльності я зустрічався тільки з прикрим фактом «заляканої совісті». А, як історія свідчить, такі важні справи, як та, що її нині маємо вирішити, можуть повстати раз на 500 літ. Тому треба відкинути всі сентименти, щоб орлиним оком обняти цілість ситуації і стати на шлях, який веде у творчу майбутність. Без сумніву, в нинішньому світі все дуже переплутане, але Бог нам дав і спеціальну поміч для нашої орієнтації. Хіба тільки Апостольський Собор мав таке благословення свише, як наш»¹.

Після цього було запропоновано перейти до процедури голосування. Воно відбувалося у відкритому режимі, підняттям рук, причому за голосуючими спостерігали як співробітники НКДБ, так і об'єктиви кінокамер, які знімали «історичний собор» для кінохроніки. Відповідно делегати «одноголосно» підтримали проект ухвали з чотирьох пунктів: «1) анулювати постанови Брестської унії 1596 року; 2) відірватись від Римської (папської) Церкви; 3) повернутися до прадідівської православної віри; 4) возз'єднатися з Всеруською Православною Церквою в Радянському Союзі». Далі одностайно були прийняті ще кілька документів. Зрештою Ю. Герич про цей момент собору писав: «Треба було проголосувати. Отці-делегати сиділи непорушно. Мабуть кожний думав, що піднявши руку, поповнює насильство над своєю совістю, стягає з себе проклин своїх вірних і своєї Церкви. Але, поволі, зачали руки підноситися. Їх піднялося трохи поза сто. Цього вистачило. Тих сто рук відголосували долю всієї Церкви, послужили за вияв трьох тисяч священників і п'яти мільйонів вірних»².

Головним документом була постанова собору. Вона проголошувала: «Зібравшись уперше в кафедральному храмі святого Юра у Львові, в умовах, коли всі українські землі, зібрані в єдину Радянську Соціалістичну Республіку, Собор стверджує:

1. Рим штучно відколовся в XI столітті з первісної братерської Православної Соборної Церкви, щоб накинути свою диктатуру всій Церкві. Церковна унія була нав'язана нашому народові в XVI столітті римсько-католицькою шляхетською Польщею з метою спольщення і латинізації нашого українського і білоруського народу. Тепер, коли український народ став хазяїном на своїй землі, було б нерозумним підтримувати далі уніатські тенденції і було б непростим гріхом розпалювати в нашому народі ненависть та братовбивчу боротьбу, причиною якої була і завжди буде унія.

Виходячи з цих засад, Собор постановив скасувати постанови уніатського Брестського собору 1596 року, ліквідувати унію, анулювати залежність від Рима і повернутись до нашої батьківської Святої Православної віри і до Руської Православної Церкви.

¹ Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946 - 1981. - К., 1984. - С. 43.

² Герич Ю. Як відбувався «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. / Ю. Герич // Календар «Світла». - Торонто; Нью-Йорк, 1995. - С. 256-257.

2. Грунтуючись на словах Христа «да будут всі єдино», тобто що християнам слід єднатися в любові й богочитанні, Собор вважає необхідним звернутися до Святішого Алексія, Патріарха Московського і всієї Русі, з проханням прийняти нас в лоно Руської Православної Церкви, і довести постанови ці до відома Раднаркому УРСР, а також Голови Ради в справах Руської Православної Церкви при Раді Народних Комісарів СРСР.

3. ...Собор від імені всього духовенства і віруючих висловлює свою глибоку подяку й довір'я Урядові Радянського Союзу і Української РСР, а також свідчить про свою нерушиму вірність Батьківщині.

4. У зв'язку з поверненням до Святої Православної Церкви, Собор постановив послати відповідні телеграми його Блаженству Константинопольському Вселенському Патріархові, Святішому Патріархові Московському і всієї Русі Алексію, Високопреосвященному Іоанну, митрополиту Київському і Галицькому, Екзархові всієї України, а також прийняти звернення від Собору до всього духовенства і віруючих уніатської Церкви із закликом повернутися до віри своїх предків»¹.

Наступного дня, 9 березня, відбувся процес церковно-канонічного оформлення переходу у православ'я. У соборі св. Юра сповідалися 12 священників, які возз'єдналися з РПЦ у Києві в лютому 1946 р. Собор розглянув питання «канонічного оформлення», ухваленого рішення про «возз'єднання», а під час спільної Літургії, яку провели єпископи Макарій, Антоній і Михайл, владика Макарій здійснив чин «приєднання до Православної Церкви», прийнявши від 204-х делегатів-священників відречення від католицизму. Після літургії одразу ж відбулася панахида за упокій душі митрополита А. Шептицького, яку після нападів на його ім'я з боку влади, можна оцінити як поступку з боку організаторів собору цим «возз'єднаним» священникам, щоб утамувати їхню совість.

Після богослужіння собор продовжив свою роботу. Зокрема, було ухвалено низку звернень та вітальних телеграм. У «Зверненні Собору до духівництва і віруючих греко-католицької Церкви в західних областях України» наводилися мотиви ліквідації Берестейської унії 1596 р., розриву з Ватиканом і возз'єднання з Православною церквою. «Унія, нав'язана нашим предкам 1596 р., спричинила тривалий роздор у нашому народі, - стверджували автори звернення Г. Костельник, М. Мельник і А. Пельвецький. - Православ'я для нас рідне, своє від віків, воно в історії найсильніше об'єднувало наш народ і тепер веде воно нас до єдиноможливої єдності. Ми належимо до Святої Православної Церкви. Господь Бог, безсумнівно, благословить наше велике діло»², й у підсумку закликали всіх, хто ще цього не зробив, «піти слідами» собору.

Насамкінець учасники собору ухвалили зміни в церковно-адміністративній, шлюбній, богослужбовій практиці. Відтепер єпархія діяла в

¹ Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946 - 1981. - К., 1984. - С. 127-128.

² Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. - Львів: Видання Президії Собору, 1946. - С. 129-131.

межах існуючого обласного адміністративного поділу¹. Заключну частину роботи собору зайняла церемонія за участю прибулого митрополита Київського Галицького Іоанна, екзарха України. Саме йому на руки Г. Костельник склав повноваження голови Ініціативної групи, як такої, що виконала своє завдання. Митрополит зачитав вітальну Грамоту патріарха Московського, якою Греко-Католицька Церква приймалася в лоно Православної і вручив її Г. Костельнику.

10 березня у соборі св. Юра відбулися урочисті Богослужіння за участю гостей, інші церемоніали та спільний обід у ресторані готелю «Брістоль». Після цього делегати роз'їхалися по домівках. Перед від'їздом частина учасників собору надіслала на адресу редакції львівської газети «Вільна Україна» листа з подякою на адресу керівництва та персоналу ресторану «Брістоль» за те, що «кожне побажання під час сніданків, обідів та вечерь було сповнено скоро та докладно, їда та напитки були кожного разу смачні та подостатком подані. Довго пам'ятатимемо наш побут у Львові і весь робочий персонал в ресторані «Брістоль» в часі Св. Собору»².

Незважаючи на постанови Львівського собору, значна частина греко-католицьких священиків продовжувала активний і пасивний опір заходам радянської влади щодо повної ліквідації УГКЦ. У квітневому 1946 року спецповідомленні начальника Львівського обласного управління НКДБ Вороніна вищим органам влади вказувалося на численні приклади негативної реакції греко-католицьких священиків щодо проведеного собору та його рішень, їхньої готовності продовжувати свою релігійну діяльність за уніатським обрядом .

Слід відзначити, що командування УПА і керівництво оунівським підпіллям підтримувало опір насильницькому приєднанню УГКЦ до православ'я. Вони вели широку пропагандистську діяльність, здійснювали моральний тиск на духовенство, яке піддалося тиску влади. Втім були також випадки вбивства священиків, які перейшли у православ'я, зокрема М. Шовала, А. Білика, А. Хощевського на Станіславщині, Бобиляка на Тернопільщині⁴. За даними офіційної влади, до кінця 1946 року на Станіславщині перед страхом можливої розправи з боку УПА відмовилися від переходу в православ'я і розірвали свої обов'язки перед Ініціативною групою 22 священики⁵. На Тернопільщині серед неприєднаних 55 греко-католицьких священиків мотивувала свою відмову острахом перед можливими репресіями з боку націоналістичного підпілля⁶. Однак, на думку

¹ Там само. - С. 50-51.

² Гайковський М. І. Хресною дорогою / М. І. Гайковський. - Львів: Місіонер, 2006. - С. 365-366.

³ Ліквідація УГКЦ (1939 - 1946): документи радянських органів державної безпеки - К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. - С. 656-659.

⁴ Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943 - 1946 рр. / О. Лисенко. - К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. - С. 324.

⁵ ЦДАВОВУ. - Ф. 4648. - Спр. 22. Информационные отчеты Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР за 1946 г. - Арк. 45.

⁶ Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946 - 1989) / Я. Стоцький. - Тернопіль, 2003. - С. 34-35.

І. Андрухів, погрози з боку ОУН та УПА проти священників, що перейшли в православ'я, мали більше психологічний характер, масового застосування терору проти них не було. Подібної точки зору дотримувався і Б. Боцюрків, спростовуючи кліше радянської історіографії про націоналістичний терор банд стосовно православних священників.

Загалом до кінця 1946 р. перейшли у РПЦ 1111 греко-католицьких священників, з них з Львівської єпархії - 532, Перемиської - 203, Станіславської - 277, тобто всього 43%. Але навіть з цієї кількості не всі прийняли православ'я за переконаннями. За офіційними даними, станом на 1 листопада 1946 р. продовжувала діяти значна кількість греко-католицьких парафій: у Тернопільській області - 136, Станіславській - 54, Львівській - 48 і Дрогобицькій - 32. На думку І. Біласа, у результаті масових арештів у в'язницях і таборах перебувало щонайменше 1600 священників, а кілька сотень перейшли на нелегальний стан, багато з них продовжували пастирську службу¹.

Таким чином, Львівський собор 1946 р. не став моментом рішучого повороту уніатського духовенства і вірних до православ'я, на що розраховував радянський уряд та ієрархи РПЦ. Він був лише одним із етапів процесу ліквідації Греко-Католицької Церкви, складовою частиною антиунійної політики радянського режиму в загальному процесі радянзації західноукраїнських земель у післявоєнний період. Єдиним досягненням ініціаторів проведення собору, якщо можна так вважати, була імітація легітимності й спроба представити світовому суспільству насильницьку акцію як «вільне волевиявлення українського народу». Тож видається слушним твердження о. Ігоря Мончака, що «ставити наголос не псевдособорі 1946 року як на моменті «ліквідації» Галицької митрополії було б в інтересах уряду ССРСР. Цим уряд усував себе від обвинувачення як головного автора «ліквідації» Церкви, а вину спихав як на саме галицьке духовенство та, щонайменше, на Московську церкву. Така фальшива інтерпретація подій прийнялася навіть на Заході»².

Але ці намагання виявилися марними, про що свідчили реакція і відгуки у пресі органів держави та численної української діаспори. Для світового суспільства було очевидним, що широкомасштабна акція ліквідації Української Греко-Католицької Церкви, у епіцентрі якої опинився Львівський собор 1946 р. з його рішеннями, здійснена комуністичним режимом спільно з Руською Православною Церквою в інтересах останньої. Вона була спрямована проти Ватикану та католицизму й мала ціль послабити їх позиції у християнському світі.

Що ж до наукових оцінок самого Львівського собору та прийнятих на ньому рішень, то й у церковних колах, що зберегли вірність унії, і в наукових

¹ Білас І., Репресивно-каральна система в Україні 1917 - 1953 Суспільно-політичний та політико-правовий аналіз / І. Білас. - К.: Либідь, 1994. - Кн. 1. - С. 130.

² Мончак І. Хто ліквідував Греко-Католицьку Церкву / І. Мончак // Берестейська Унія (1596 - 1996): статті й матеріали. - Львів: Логос, 1996. - С. 124.

дослідженнях сам він та прийняті постанови вважають нелегітимними й неканонічними. Цих підходів дотримується і більшість сучасників церковних та світських дослідників історії УГКЦ. Суть їхньої позиції зводиться до наступного. Тогочасний собор у проведеному вигляді юридично не спроможний був вирішувати питання про возз'єднання церков. Зібрання, іменоване як собор Української Греко-Католицької Церкви, відбулося без участі жодного з її єпископів, які перебували в тюрмах і на засланні. Це автоматично робило його неканонічним, а прийняті у такому випадку рішення були незаконними, оскільки грубо порушували встановлені Вселенськими соборами церковні закони. Тож ні одне із рішень Львівського собору за церковними канонами не можна вважати легітимними.

По-друге, Г. Костельник був призначений главою УГКЦ з правами її митрополита не Ватиканом, тобто церковною владою, а рішенням радянського режиму, який згідно положень тогочасної конституції про відділення церкви від держави, не мав на це законних прав. Крім того, делегати собору не обиралися за канонічним правом, отже не могли юридично і канонічно представляти увесь загальний клір і вірних¹. На переконання історика церкви Ю. Федоріва «всякий собор, який відбувається проти волі ієрархів, без участі єпископів, не є ніяким собором. Його рішення не мають ніякого канонічного значення. Це (в теорії) визнає також Російська православна церква»².

На думку Ю. Герича, у відповідності з церковними законами, Російська Православна Церква як помісна не мала права втручатися у внутрішні справи іншої помісної Церкви, тим більше Греко-Католицької, підпорядкованої Ватикану. Таким чином, на його переконання, радянська влада, яка згідно таємно укладеного плану і за допомогою репресивних органів і РПЦ ліквідувала Греко-Католицьку Церкву на теренах України, і офіційно скріпила цю акцію Львівським псевдособором 1946 р., брутально порушила елементарне право людини на вільне віросповідання, визнане у всьому світі, навіть у інших тоталітарних державах.

Таким чином, собор 1946 року був скликаний проти всіх і всяких правил Католицької Церкви. Львівський собор ставив собі за мету ліквідувати Греко-Католицьку Церкву і через це не може зватися греко-католицьким. Тому всі католики були морально зобов'язані відмовитися від рішень цього собору, бо згідно з нормами Католицької Церкви такий собор є незаконний. Г. Костельник не одержав також повноважень від РПЦ, бо він не був православним. Собор 1946 року не міг бути православним також з тих міркувань, що рішення собору не торкалися православних, а інакочергових. Отже, Г. Костельник міг одержати повноваження для скликання такого роду

¹ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939 - 1950) / Б. Боцюрків. - Львів: Вид-во УКУ, 2005. - С. 782.

² Федорів Ю. Історія Церкви в Україні / Ю. Федорів. - Торонто, 1967. - С. 315.

³ Герич Ю. Як відбувався «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. / Ю. Герич // Календар «Світла». - Торонто; Нью-Йорк, 1995. - С. 258.

собору тільки від уряду УРСР. Оскільки собор 1946 року вирішував справи великої важливості, які могли втягнути країну у міжнародні ускладнення, то ясно, що Г. Костельник не міг скликати собор на власний ризик і від власного імені. Отже, собор не є чиеюсь приватною забаганкою, а державним заходом.

Доля конкретних ініціаторів та активних учасників процесу нищення УГКЦ теж була достатньо промовистою. У вересні 1948 року за загадкових обставин було убито голову Ініціативної групи Г. Костельника. Представники влади традиційно пов'язали його смерть із так званим слідом «українських буржуазних націоналістів». У 1949 році загинув Я. Галан. У двох цих випадках напередодні загибелі, з Г. Костельника та Я. Галана було знято охорону, а в останнього ще й вилучено особисту зброю. У 1955 році загинув ще один із трьох чільних членів Ініціативної групи - єпископ Самбірсько-Дрогобицької єпархії РПЦ М. Мельник. І хоч на документальному рівні поки що не віднайдено документів про безпосередню причетність до цих убивств тогочасних радянських спецслужб, більшість дослідників вважають саме такий розвиток подій найімовірнішим. Непрямим свідченням жорсткої лінії до колишніх активістів Ініціативної групи була доля її секретаря С. Хруцького, заарештованого та депортованого з України у 1948 році, якому навіть після смерті Й. Сталіна у 1954 році було відмовлено в праві повернутися в Україну та відновити свої громадянські прав. Ці люди, чия діяльність та енергія спрямовувалися на підтримку антиунійної лінії тогочасного режиму, для комуністичної влади залишалися небажаними свідками істинної політики більшовиків, спрямованої на знищення УГКЦ. Тому цей режим робив все можливе для їхньої нейтралізації.

Отже, Львівський церковний собор 1946 р. став кульмінаційним моментом антиунійної політики радянської влади, спрямованої на ліквідацію греко-католицизму на західноукраїнських землях. У процесі дослідження було з'ясовано, що рішення про скликання собору приймалося не церковними діячами, навіть тими, що входили до складу Ініціативної групи, а, перш за все, органами держбезпеки. На переконання спецслужб собор як акція церковно-канонічного оформлення процесу переведення греко-католиків під юрисдикцію РПЦ мав формально завершити процес ліквідації унії в Галичині.

Але проведений у березні 1946 року Львівський церковний собор не став завершальним акордом боротьби комуністичної держави із греко-католицизмом, не зміг забезпечити рішучого повороту греко-католицького духовенства і віруючих до православ'я, як на це розраховували ініціатори його проведення. Він був одним із етапів процесу ліквідації Греко-Католицької Церкви, складовою частиною антиунійської політики радянського режиму у процесі радянзації західноукраїнських земель післявоєнного періоду. Значна частина священників та віруючих не визнали церковно-релігійної канонічності його рішень, залишилися вірними Церкві та Римському Престолові.

Та все ж остаточної мети знищити українських греко-католиків комуністичне керівництво не досягло. УГКЦ упродовж чотирьох десятиріч років продовжувала існування в підпільних умовах, витворивши певний феномен так званої «катакомбної Церкви». В умовах активної фази боротьби за державну незалежність України на рубежі кінця 80-х - початку 90-х років ХХ століття УГКЦ легалізувала свою діяльність. Львівський собор УГКЦ 1990 року скасував усі рішення по суті псевдособору 1946 року, Греко-Католицька Церква відновила статус, церковну структуру та масову підтримку мільйонів віруючих українців, ще раз підтвердивши своє історичне право на звання національної церкви.

Nataliya KONTSUR-KARABINOVYCH
THE LVIV UNION IN 1946 IN ANTIUNION POLICY OF SOVIET
TOTALITARIAN REGIME

The thesis is a complex historic research in which on the basis of involving a wide range of archives and published sources is made system analysis of antiunion activity of soviet authority organs and organs of national security, directed to the abolishment of Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC) on the territory of West Ukraine during 1939-1949.

The defines character, peculiarities and main tendencies of soviet state policy towards UGCC during the period under investigation, concerning statements of soviet researchers about its antinational activity during WWII. The attempts and events of the church authority directed to preserving of independent church organization under the conditions of reign of two totalitarian regimes are shown.

It is proved that the aim of abolishment of UGCC was the wish of soviet authority to abolish national religious structure which remained the spiritual heart of millions of Ukrainians and with its activity prevented the formation of communist regime on the Western Ukrainian lands. In the struggle against Greek-Catholic they used a wide arsenal of ideological, repressive and administrative methods. The main role in the realization of communist authority plans played national security organs which prepared the plan of abolishing of the church, fulfilled all practical job in terms of its realization. All the activity of soviet structure had a determined antiunion character that had a defined political line of communist authority directed to the struggle against religion on the whole and Vatican in particular.

The process of abolishment of the church had different forms but its efficiency generally depended on the level of repressive violent acts of soviet special organs. For the generalization of punitive actions the authority used open forged and ideological accusation of the church of the cooperation with the Nazi, provocations and blackmail towards the Greek-Catholic priests and monks. Arrests of the higher authority of UGCC in spring 1945 demonstrated cynicism of the soviet regime concerning civil rights of the Greek-Catholic clergy and readiness to achieve the necessary result at any cost. The declared abolishment of

the Brest Union and "directing" of Greek-Catholic people to orthodox belief with the help of manipulation of the initiative group was fully controlled and worked out by the organs of the National Committee of State Security and accompanied by constant administrative and repressive pressure on the clergy and the faithful. Transference to Orthodox religion Greek-Catholic communities was done with administrative -forced methods. Such brutal acts influenced the strained political and religious situation in western regions of the USSR, strengthening of military resistance from the side of the Ukrainian Nationalists Organization and the Ukrainian Rising Rebellion Army.

The Lviv Union in 1946 became one of culmination episodes of the process of the abolishment of UGCC but it couldn't provide definite turn of the Greek-Catholic clergy and the faithful to Orthodox religion. The attempts to give church-canonic legacy failed. In the work you can see rupture of the union and the process of "reunion" with Russian Orthodox Church, repressive mechanisms of the state influence on hierarchy, priests and the faithful of UGCC, sacrificial readiness of the Greek-Catholic clergy of Galychyna and Transcarpathia to stand for their belief in spite of official policy of the Soviet regime.

Key words: *antiunion policy, the Greek-Catholic faithful, the Lviv Union, organs of the National Committee of Internal Affairs - the National Committee of State Security, repressions, Ukrainian Greek-Catholic Church.*